

ОНТОГЕНЕТИЧНА ДИНАМІКА АСЕРТИВНОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

У статті наведено результати дослідження особливостей онтогенетичної динаміки та взаємозв'язків складових асертивності й впевненості у собі впродовж юнацького віку. Виявлено позитивну онтогенетичну динаміку асертивності впродовж юнацького віку. Показано, що впевненість у собі як позитивне когнітивно-емоційне ставлення до власних умінь та навичок є невід'ємною частиною асертивності. Проте, гранично високі показники впевненості у собі не є складовою асертивної поведінки. Джерел – 7.

Ключові слова: асертивність, впевненість у собі, юнацький вік, онтогенетична динаміка.

Постановка проблеми. У сучасних умовах соціально-економічних та політичних трансформацій суспільство потребує особистостей, що мають власну думку, яка може бути незалежною від позицій інших, вмюють протистояти маніпулятивним впливам, заявляти про свої інтереси, цілі та досягати їх, при цьому з повагою ставитись до оточуючих. Актуальним наразі залишається і наукове вирішення вічної суперечності між потребою людини у свободі від Світу та онтологічній залежності від нього, дослідження психологічних аспектів філософії ненасильства Л.М. Толстого, М.Ганді, Мартіна Лютера Кінга.

Вивчення асертивної особистості зумовлено й необхідністю доповнення досліджень екзистенційної та гуманістичної психології в знаходженні особистості, яка ще не досягла рівня духовної зрілості, самоактуалізації (серед жителів нашої планети таких є лише до десяти відсотків (А.Маслоу)), не такої «досконалої», проте адаптивної, успішної, позитивно соціалізованої та психологічно здорової.

Розвиток асертивності особливо важливий в період юності, коли інтенсивно формуються життєві перспективи, нові погляди на стосунки між людьми та на себе самого, коли особистість стає суб'єктом власної життєдіяльності. Тому наукова проблема дослідження психологічних особливостей розвитку асертивності є актуальною як з соціальної, так і з наукової точок зору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття асертивності з'явилося в психологічному тезаурусі в середині двадцятого століття в працях представників біхевіористичної школи (Е. Солтер, 1949; Дж.Вольпе, 1958, 1966, 1982; А.Лазарус, 1966, 1981). Прагнення знайти найбільш конструктивні та гуманні способи взаємодії між людьми при яких кожен із взаємодіючих суб'єктів мав можливість відкрито заявити про свої інтереси та реалізувати їх, привело до величезної низки досліджень асертивності зарубіжними дослідниками, які мали як теоретичний, так і експериментальний характер.

Перш за все обґрунтовувалась актуальність та доцільність досліджень асертивності. Було доведено, що вона є чинником партнерських міжособистісних стосунків, за яких кожен із суб'єктів взаємодії здатен заявляти про свої права та відстоювати їх без шкоди для інших і при цьому довіряти один одному, вести себе спокійно, впевнено, сміливо [7, 5]. В цих працях було

показано переваги від реалізації асертивної поведінки, порівняно з агресивною, пасивною та маніпулятивною, для консолідації суспільства, для успішних взаємодій, досягнення цілей, побудови кар'єри, менеджменту. Дослідники когнітивно-поведінкового напрямку знайшли достовірний позитивний взаємозв'язок між асертивністю та емоційним інтелектом [4], соціальною компетентністю [6], академічною успішністю, адаптацією [3].

Зважаючи на це розгортаються дослідження з оптимізації навчання асертивності, перш за все, в рамках поведінкової психотерапії (Wolpe J., Lazarus A.A., 1966; Weitlauf J.C., Smith R.E., Cervone D., 2000; Gupta M., Hooda R.C., Kumar J., 2002).

У дослідженнях феномену асертивності репрезентуються сучасні тенденції розвитку психологічної науки: стирання меж між окремими психологічними напрямами та створення еклектичних, інтегративних концепцій. З огляду на зміст та опис асертивності, асертивної поведінки можна зробити умозаключення, що концепції асертивності створювалися в рамках біхевіоральної школи під впливом основних положень **неофрейдизму** (поняття «індивідуалізації» (К.Юнг): кожна людина розвивається як індивідуум, який відрізняється від інших; кожна особистість прагне до *захисту від руйнування власного Я* і через це іноді надто «затискується», закривається оскільки соціальні стосунки здатні провокувати формування «захисного панцира» сковуючи м'язи індивідуума, блокуючи його емоції; *правильний розвиток особистості* – можливість адекватного розуміння власних станів, в рівновазі самовиявлення емоцій, бажань і самоконтролю, встановлення щирих гармонійних стосунків з іншими людьми; для *оптимального розвитку людині* необхідне звільнення її від «затисненості», яке досягається спеціальними психоаналітичними процедурами – відпрацюванням відповідних жестів, рухів, поз і т.п. (В.Райх)), **інтерактивної психології**, зокрема транзактного аналізу (*усвідомлення продуктивності Его-стану «Дорослий»*, досягнення автономії через розвиток інтегрованого Дорослого, звільнення від маніпулятивних сценарних ігор, оволодіння чесними й відкритими формами спілкування (Е.Берн, Е. Шостром)), **соціально-когнітивного напрямку** (не лише соціальне оточення впливає на поведінку людини, а й люди відіграють активну роль в створенні соціального оточуючого середовища; люди здатні усвідомлювати й оцінювати рівень своїх здібностей, вибудовувати успішну поведінку, відповідно до специфічного завдання чи ситуації, оцінювати власну ефективність (А.Бандура, D. Rotter), **нейролінгвістичного програмування** (оптимізація спілкування через усвідомлення власних репрезентативних систем та партнера по взаємодії (Д. Гриндер, Р. Бендлер), **гуманістичної психології** (існування конструктивної сутності людського Я, потреби в самоздійсненні, відкритість світу (Г. Олпорт, Г. Мюррей, К.Роджерс, А. Маслоу)), **гештальттерапії** (прагнення до розвитку, актуальність (принцип тут і тепер), розширення усвідомлюваності та прийняття відповідальності за все, що відбувається у власному бутті (F. S. Perls, R.F. Hefferline, P. Goodman)).

З огляду на викладене вище, можемо констатувати, що під впливом гуманістично спрямованих теорій до змісту поняття «асертивність» додали сполучення слів, які не репрезентують безпосередньо етимологію слова «assertion», а саме: «поважати права інших», «діяти з повагою до інших», «не зневажати прав інших».

У вітчизні соціально-психологічних дослідженнях за радянських часів не апелювали безпосередньо до асертивності, а вивчали близькі за своєю суттю поняття: упевненість, впевненість у собі, переконання, внутрішня стійкість, нонконформізм (В.О.Барабанщиков В.Ю.Забродін, І.О.Завалішин, Е.Мелібруда, Л.А.Петровська,

Г.В.Суходольський, В.Д.Шадріков, В.В.Большакова, Ю.М.Ємельянов). У пострадянські часи в кінці двадцятого століття поняття власне «асертивності», «асертивної поведінки» почали досліджувати спочатку в Росії (Л.Ф.Алексєєва, І.В.Лебедева, О.О. Леонтьєв, С.А. Степанов, О.В.Хохлова, Ю.В.Шильцова), а на початку двадцять першого століття – в Україні (Л.М.Курганська, Л.М.Марчук, С.К. Мельничук, Л.О.Ніколаєв, Н.М.Подольяк). І якщо зарубіжні дослідники описували цей феномен переважно в поведінковому дискурсі (відстоювати права, брати відповідальність, проявляти впевненість, вести себе спокійно, наполегливо, поважати права, переконувати, вести переговори, відмовляти тощо), знаходили кореляції асертивної поведінки (негативні: тривожність, соціальний страх, емоційне вигорання, агресія, ворожість; позитивні: успішні партнерські стосунки, кар'єрне зростання, менеджмент, задоволеність життям, висока самооцінка, життєвий успіх) українські та російські дослідники прагнули до екзистенційного розуміння асертивності, спираючись на гуманістичні концепції Р. Емерсона, Ж. Леддлофа, А. Маслоу, Г. Оллпорта, К. Роджерса, Т. Харріса, В. Франкла, Е. Фромма та надавали перевагу вивченню її як якості особистості. Під асертивністю почали розуміти інтегральну особистісну якість, яку описували як незалежність від оцінок інших, як можливість самостійно регулювати власну поведінку. Дослідження саме в такому напрямі зумовлені, перш за все, соціальним запитом щодо необхідності наявності людей, вільних від радянських стереотипів конформності, авторитаризму, тоталітаризму.

Загалом, можна констатувати, що асертивність у науковій літературі розглядається у контексті споріднених понять, таких як «асертивна особистість», «асертивна поведінка», «асертивний стан», «асертивні дії» тощо. Ці поняття чітко не диференційовані і доволі часто зустрічається їх підміна.

Деякі дослідники, досліджуючи феномен асертивності, ототожнюють її з впевненістю у собі. У пострадянські часи В. Г. Ромек, будучи прихильником такого підходу, один з перших зробив спробу концептуалізації цього феномену. На його думку, прояви впевненості чи неупевненості є функціями ситуації. Проте, існує і доволі стійка характеристика «впевненості у собі», котра може бути визначена як загальне позитивне когнітивно-емоційне ставлення до власних навичок [2]. В. Г. Ромек вважає, що когнітивна складова упевненості є близькою за змістом до «самооефективності» А. Бандури; емоційна визначається як соціальна сміливість (хоробрість – сором'язливість), а поведінкова – як ініціативність у соціальних контактах.

Асертивність належить до низки новітніх феноменів дослідження яких приводить до збагачення та конкретизації сучасної вітчизняної психологічної науки. Оскільки найчастіше цей феномен описують через змістовні характеристики впевненості в собі **метою статті** є визначення особливостей вікової динаміки асертивності та впевненості у собі впродовж юнацького віку та знаходження взаємозв'язків між складовими досліджуваних феноменів.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження.

Згідно з *гіпотезою* дослідження розвиток асертивності в юнацькому віці має позитивну динаміку, а базовою складовою цього феномену є впевненість у собі. У зв'язку з цим *предметом* дослідження є особливості онтогенетичної динаміки та взаємозв'язків складових асертивності й впевненості у собі впродовж юнацького віку.

Дослідження проводилося на базі Житомирського обласного ліцею-інтернату для обдарованих дітей та Житомирського державного університету ім. І.Франка. Загальна вибірка

складала 120 осіб: 60 старшокласників (ранній юнацький вік) та 60 студентів (зрілий юнацький вік) віком від 16 до 21 року.

Основними *методами* дослідження були метод поперечних зрізів, емпіричні (тести), якісний та кількісний аналізи, інтерпретаційні. З метою дослідження впевненості в собі використовувався «Тест впевненості в собі» В. Г. Ромека [2], асертивності – «Тест-опитувальник рівня асертивності», модифікований В. Каппоні, Т. Новак [1]. Для знаходження взаємозв'язків між компонентами обох феноменів використовувався лінійний кореляційний аналіз Пірсона, для виявлення відмінностей між групами ознак вираховувався t-критерій Стьюдента.

Відповідно дослідження мало три етапи. На першому вивчались особливості онтогенетичної динаміки впевненості у собі за допомогою тесту В. Г. Ромека. Методика містить 30 тверджень. Інтерпретація результатів проводиться за 3 шкалами, що репрезентують складові впевненості в собі.

В межах шкали 1 (впевненість в собі – невпевненість в собі) досліджується когнітивний компонент впевненості в собі, власне ставлення досліджуваного до себе.

Шкала 2 (соціальна сміливість – сором'язливість) виявляє емоційний компонент впевненості в собі.

Аналіз тверджень шкали 3 (ініціатива в соціальних контактах – пасивність) дають змогу дослідити поведінку досліджуваного в соціальних ситуаціях.

На другому етапі вивчались особливості онтогенетичної динаміки асертивності. Тест-опитувальник «Дослідження рівня асертивності» (модифікований В. Каппоні, Т. Новак) складається з 24 тверджень. Інтерпретація результатів дослідження проводиться за 3 шкалами:

- шкала А визначає такі компоненти асертивності як незалежність, автономність;
- шкала Б – впевненість, рішучість, опору на власні сили;
- шкала В – соціальну бажаність.

Третій етап дослідження було присвячено знаходженню та аналізу взаємозв'язків між компонентами впевненості в собі та асертивності.

Порівняння середніх значень за кожною шкалою тесту не виявило достовірних відмінностей між показниками складових впевненості в собі в респондентів раннього та зрілого юнацького віку.

Загалом виявлено лише тенденцію до позитивної динаміки в онтогенетичному розвитку впевненості у собі впродовж юнацького віку: всі середні значення за окремими шкалами та рівнями їх розвитку (крім середнього рівня шкали впевненості у студентів) у зрілому юнацькому віці є більш високими, порівняно з відповідними показниками старшокласників.

Слід відмітити, що у жодного із старшокласників не виявлено високого рівня розвитку соціальної сміливості та ініціативності в контактах.

На фоні досить високої здатності до прийняття рішень в складних ситуаціях, контролю власних дій та їх результатів більшість старшокласників мають середні значення показників соціальної сміливості та ініціативності в контактах (відповідно, 80,00% та 73,33%).

У зрілому юнацькому віці з'являється частина респондентів з високими показниками за всіма шкалами впевненості в собі (відповідно, 20,00%; 3,33% та 3,33%).

Отже, достовірні відмінності у розвитку впевненості в юнацькому віці спостерігаємо лише у високих рівнях проявів соціальної сміливості та ініціативності в контактах ($p \leq 0,01$).

Результати дослідження впевненості в собі відображено в таблиці 1.

Онтогенетична динаміка складових впевненості в собі

Шкали	Рівні	Ранній юнацький вік			Зрілий юнацький вік			Юнацький вік		
		%	Середнє зн. за рівнем	Середнє зн. за шкалою	%	Середнє зн. за рівнем	Середнє зн. за шкалою	%	Середнє зн. за рівнем	Середнє зн. за шкалою
Впевненість	В	16,67	8,00	5,83	20,00	8,33	5,87	18,33	8,18	5,85
	С	73,33	7,36		70,00	5,71		71,67	6,56	
	Н	10,00	1,67		10,00	2,00		10,00	1,83	
Соц. Сміливість	В	0,00	0,00	4,83	3,33	8,00	4,87	1,67	8	4,85
	С	80,00	5,38		73,33	5,50		76,67	5,43	
	Н	20,00	2,67		23,33	2,43		21,67	2,54	
Ініціативність в контактах	В	0,00	0,00	4,70	3,33	8,00	4,73	1,67	8	4,72
	С	73,33	5,50		73,33	5,69		73,33	5,6	
	Н	26,67	2,75		23,33	2,86		25,00	2,8	

На наступному етапі проводилась діагностика та порівняння розвитку складових асертивності респондентів виділених вікових груп (див. таблицю 2).

Порівняння середніх значень показників кожної з шкал упевненості в собі та асертивності не виявило достовірних відмінностей між ними в особистостей юнацького віку загалом та в кожній з вікових груп, зокрема. Загалом спостерігається більш рівномірний розподіл респондентів за показниками, що відображають рівень розвитку складових асертивності, порівняно зі шкалами упевненості в собі. Якщо за всіма шкалами впевненості в собі у переважній більшості респондентів виявлено середні показники, то при діагностиці асертивності за шкалою Б (рішучість, впевненість у собі) та за шкалою А (незалежність) досліджувані раннього юнацького віку розмістились досить рівномірно.

Як і в проявах впевненості в собі спостерігається позитивна онтогенетична динаміка розвитку асертивної поведінки. З віком достовірно ($p \leq 0,05$), зменшується кількість молодих людей (з 16,67% до 3,33%), які мають високі показники незалежності, яка проявляється в егоїстичності, неадекватно високій самооцінці, агресивності. Дещо збільшується частина молоді, яка має середні (відповідно, 63,33% та 70,00%) та низькі показники незалежності та

автономності. Тобто з віком молоді люди навчаються поєднувати власну незалежність з уважним ставленням до інших людей, досягати власних цілей не завдаючи шкоди іншим. Однак, з віком незначно зростає (з 20,00% до 26,67%) й кількість досліджуваних, у яких збільшується залежність від оточуючого соціуму та невпевненість в собі і, як наслідок, зменшується самостійність і відповідальність за себе та свої вчинки.

Таблиця 2

Онтогенетична динаміка складових асертивності

Шкали	Рівні	Ранній юнацький вік			Зрілий юнацький вік			Юнацький вік		
		%	Середнє зн. за рівнем	Середнє зн. за шкалою	%	Середнє зн. за рівнем	Середнє зн. за шкалою	%	Середнє зн. за рівнем	Середнє зн. за шкалою
А (незалежність)	В	16,67	7,40	5,03	3,33	7,00	4,23	10,00	7,33	4,63
	С	63,33	5,11		70,00	5,00		66,67	5,05	
	Н	20,00	2,83		26,67	3,43		23,33	3,15	
Б (рішучість)	В	36,67	7,85	5,20	60,00	7,17	6,33	48,33	7,43	5,77
	С	40,00	5,08		36,67	5,27		38,33	5,17	
	Н	23,33	2,29		3,33	3,00		13,33	2,38	
В (соц.бажаність)	В	6,67	7,00	3,43	3,33	7,00	2,83	5,00	7,00	3,13
	С	60,00	4,00		43,33	4,00		51,67	4,00	
	Н	33,33	1,70		53,33	1,63		43,33	1,65	

Впродовж юнацького віку достовірно збільшується ($p \leq 0,01$) й кількість респондентів, що мають високий рівень рішучості, зменшується ($p \leq 0,05$) кількість досліджуваних, що мають низькі показники за шкалою Б. Тобто з одного боку з віком юнацтво стає більш цілеспрямованим, навчається домовлятися й іти на компроміси, діяти чітко й впевнено, не маніпулюючи оточуючими людьми. Водночас, зменшується частина досліджуваних ($p \leq 0,001$), що бояться невизначених та непередбачуваних ситуацій. Також в два рази зменшується кількість досліджуваних, які у зрілому юнацькому віці мають високі показники соціальної бажаності, що репрезентує їх неадекватно завищену самооцінку чи невисокий соціальний інтелект.

Дослідження кореляційних взаємозв'язків між показниками шкал асертивності та впевненості в собі (таблиця 3) виявило достовірні зв'язки між значеннями шкали А (незалежність) та всіма шкалами впевненості у собі, а також між показниками соціальної бажаності та впевненості ($p \leq 0,05$).

Таблиця 3

Матриця кореляційних взаємозв'язків між показниками асертивності та впевненості у собі

Впевненість у собі	Асертивність		
	А (незалежність)	Б (впевненість, рішучість)	В (соц. бажаність)
Впевненість	0,21***	0,19	0,29**
Соц. Сміливість	0,27**	-0,001	0,15
Ініціативність в контактах	0,33*	-0,10	-0,10

Примітки. * – $p \leq 0,01$, ** – $p \leq 0,05$, *** – $p \leq 0,1$.

Знайдені взаємозв'язки є доказом того, що впевненість у собі як когнітивно-емоційне позитивне ставлення до власних умінь та навичок є невід'ємною частиною асертивності. Проте, дуже високі показники впевненості, що репрезентуються як самовпевненість взаємопов'язані з агресією та завищеною самооцінкою чи низьким соціальним інтелектом. Отже, наші гіпотези лише частково підтвердились.

Висновки. Впродовж юнацького віку спостерігається позитивна динаміка складових асертивності та впевненості в собі. Молоді люди стають більш самостійними, автономними, цілеспрямованими, відповідальними за власні рішення та вчинки; навчаються поважати інтереси інших, знаходити компроміси та відстоювати власні інтереси.

Впевненість у собі як позитивне когнітивно-емоційне ставлення до власних умінь та навичок є невід'ємною частиною асертивності. Гранично високі показники впевненості у собі не є складовою асертивної поведінки. Гранично високі показники впевненості, соціальної сміливості та ініціативності в контактах достовірно позитивно взаємопов'язані з агресивністю, егоїстичністю, неадекватно високою самооцінкою.

Література

1. Каппони, В. Сам себе психолог [Текст] / В. Каппони, Т. Новак. – СПб.: Питер, 1998. – 350 с.
2. Ромек В.Г. Уверенность в себе как социально-психологическая характеристика личности. Дис.... канд. психол. наук. – Ростов-на-Дону: Изд-во РГУ, 1997. – 242 с.
3. Adjustment problems of Turkish international student studying in the U.S. / Poyrazlı S., Arbona C., Bullington R., Pisecco S.J. // Coll. Stud., 2001. №35. P. 52–62].
4. Jinsi A.J. Self Assertiveness and Emotional Intelligence of Higher Secondary Students. Unpublished M. Ed dissertation, Farook Training College, University of Calicut, 2006.

5. Lizzio, A., Wilson, K.L., Gilchrist, J., & Gallois, C. Evaluations of performance feedback // *Management Communication Quarterly*. – 2003. – Vol.16. – P. 341-379.
6. Ryan E.B., Anas A.P., Mays H. Assertiveness by Older Adults with Visual Impairment: Context Matters // *Educational erotology*. – 2008. – Vol. 34. – P. 512–515.
7. Wilson, K.L., & Gallois, C. Assertion and its social context. – Oxford: Pergamon, 1993. – 205 p.

Транслітерація

1. Kapponi, V. Sam sebe psiholog [Tekst] / V. Kapponi, T. Novak. – SPb.: Piter, 1998. – 350 s.
2. Romek V.G.Uverenost' v sebe kak social'no-psihologicheskaya harakteristika lichnosti. Dis... kand. psihol. nauk. – Rostov- na-Donu: Izd-vo RGU, 1997. – 242 s.
3. Adjustment problems of Turkish international student studying in the U.S. / Poyrazli S., Arbona C., Bullington R., Pisecco S.J. // *Coll. Stud.*, 2001. №35. P. 52–62].
4. Jinsi A.J. Self Assertiveness and Emotional Intelligence of Higher Secondary Students. Unpublished M. Ed dissertation, Farook Training College, University of Calicut, 2006.
5. Lizzio, A., Wilson, K.L., Gilchrist, J., & Gallois, C. Evaluations of performance feedback // *Management Communication Quarterly*. – 2003. – Vol.16. – P. 341-379.
6. Ryan E.B., Anas A.P., Mays H. Assertiveness by Older Adults with Visual Impairment: Context Matters // *Educational erotology*. – 2008. – Vol. 34. – P. 512–515.
7. Wilson, K.L., & Gallois, C. Assertion and its social context. – Oxford: Pergamon, 1993. – 205 p.

Лучкив В.З.

Онтогенетическая динамика асертивности в юношеском возрасте

В статье представлены результаты исследования особенностей онтогенетической динамики и взаимосвязей составляющих асертивности и уверенности в себе на протяжении юношеского возраста. Выявлено позитивную онтогенетическую динамику асертивности на протяжении юношеского возраста. Показано, что уверенность в себе как положительное когнитивно-эмоциональное отношение к собственным умениям и навыкам является неотъемлемой частью асертивного поведения. Источников – 7.

Ключевые слова: асертивность, уверенность в себе, юношеский возраст, онтогенетическая динамика.

Luchkiv V.Z.

ONTOGENETIC DYNAMICS OF ASSERTIVENESS IN ADOLESCENCE

The article represents the results of the study designed to examine the ontogenetic dynamics and the interactions of assertiveness and self-confidence' components in adolescence. The data obtained reveals the positive dynamics of ontogenetic assertiveness during adolescence. It is shown that self-confidence as a positive cognitive-emotional attitude towards one's own abilities and skills is an integral part of assertiveness. However, the extremely high rates of self-confidence are not identified as a part of assertive behavior. Sources - 7.

Key words: assertiveness, self-confidence, adolescence, ontogenetic dynamics.